

Ђуро Бодрожич*Институт за политичке студије, Београд***НАЦИОНАЛНИ МОТИВИ У СТАРОЈ
СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ***

Сажетак

У раду указујемо да је стара српска књижевност, иако сакралног карактера, писана од свештених лица, садржавала не само есхатолошке већ и историјско-политичке теме. Судбина српске државе, цркве и народа стална је тема старих српских записа. Стара српска књижевност настала је у оквиру византијских културних традиција, на српскословенском језику. То је разлог да се обрати пажња и укаже на битна својства византијске културе, њену везу за хеленским наслеђем, као и на карактеристике писма на којем је та књижевност настала.

Кључне речи: стара српска књижевност, хагиографија, Византија, антика, Срби, српскословенски језик, национална историја.

Стара српска књижевност дуго је била запостављена. О њој се доста учило, школски програми су јој поклањали дужну пажњу, али је доживљавана као део мртве филологије, никако као нешто што би утицало на текуће књижевно стваралаштво. Томе је, свакако, допринео и став Јована Скерлића који је декласирао нашу стару књижевност држећи да пре нове књижевности код нас није ни било праве литературе,

* Рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

већ само писмености. И Вук је за ову књижевност рекао да је „тобож српска“. Дуго времена се држало да класичне поезије у нашем средњем веку нема, и више од тога – „да у средњовековној српској књижевности нема никакве поезије“. До таквих представа дошло се стога што је стара српска књижевност посматрана кроз категорије својствене поетици новог доба.¹

Наше старо књижевно наслеђе је занемаривано и омаловажавано. Оновремени текстови су уподобљавани савременом тренутку тако што су преименовани и прекрштавани: „житија су постала ‘биографије’, религиозне повести ‘романи’, тропари – ‘строфе’, а свему што се није могло ни на који начин уклопити у такве књижевноисторијске схеме порицана је чак и сама књижевна природа, или макар одређени елементи књижевног дела“.² Употребљаван је појам *писмености*, врло широк, неодређен и растегљив, под који се, зарад неспособности да јој се да књижевно и естетско одређење, подводила средњовековна литература.³ Дуго времена требало је чекати да се учини напор у смеру „дешифровања његовог сопственог система: најпре у аутономном смислу, дакле онако како се он разумевао, доживљавао и остваривао унутар саме епохе, а онда у транспозицији, у преносу и преводу на језик наше епохе, епохе истраживача.“⁴ То је једини начин за узајамно историјско општење између различитих историјских епоха, али ће историјско вредновање и тада бити условно. Без таквог приступа, преношењем наших значења и судова на једно далеко време, ризикујемо велике неспоразуме и крупне заблуде. Тако, примера ради, када се за Светог Саву каже да је „први српски просветитељ“, то се чини с пуним правом и са пуно разлога, али просвећеност коју он носи треба разумети другачије од садржине појма просвећености која се везује за просветитељство с краја XVII века и кроз XVIII век; као што се ни појмови из епохе просветитељства не могу примењивати на стварност средњег века уколико се жели избећи једностраност која нас води једноставним шема-

1 Димитрије Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1997, стр. 5.

2 Исто, стр. 6.

3 Исто.

4 Исто, стр. 90.

ма: светло – тама, знање – незнање, разум – догма. Те схеме јесу једноставне и јасне, али када се уђе у сам свет средњо-вековља, кад се оно стане посматрати из самог себе, види се да су те схеме и опозиције промашаји и неопрезна залетања.⁵

Тек у времену модерне, већма него раније – где су афинитет према старом књижевном наслеђу показивали песници модернистичке оријентације попут Растка Петровића, Станислава Винавера, Милоша Црњанског и, особито, Момчила Настасијевића – учињен је корак у правцу потпунијег разумевања и, поменутог дешифровања; настаје заокрет и међу књижевним критичарима и историчарима што ствара „свест и о народној поезији и о старој књижевности као о живој традицији, која се на разне начине рефлектује у текућем књижевном стварању“.⁶

Стара српска књижевност настала је и развила се у оквиру византијске православне цивилизације. Примајући писменост од Византије, српски народ је примио и идеолошке ставове о књизи својствене византијском свету, који је писменошћу, познавањем азбуке и познавањем технике писања и читања, био далеко испред Западне Европе. Стоји као чињеница да је Србија средњег века имала писмене и учене људе који су владали грчким и латинским језиком, били упознати с достигнућима византијске и европске школе, упућени у слободне науке (њих седам *artes liberales* – граматику, реторику и дијалектику, астрономију, геометрију, аритметику и теорију музике).⁷ Упознавање духа и значења наше средњовековне просвећености, њезине идејне суштине и особене феноменологије, јесте пут ка спознаји смисла наше историје.

Одлучујући чиниоци који чине услов и суштину настанка и постојања старе српске књижевности јесу: православна вера, духовни утицај Византије и српскословенски језик.⁸

5 Исто, стр. 90, 91.

6 Јован Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996, стр. 79.

7 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 34, 35.

8 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, Филип Вишњић, Београд, 1994, стр. 8.

ВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ

Византија је била творац аутентичне хришћанске културе, сасвим другачије од оне која се развијала на римокатоличком Западу. Народи који су се нашли у њеном цивилизацијском кругу обликовали су своју духовност у складу с византијским традицијама. Такав случај је и са српским народом, што се најбоље огледа у старој српској књижевности. Византијски утицај на српску средњовековну књижевност иде дотле да се с пуно разлога може рећи како „она представља сумарно казано византијску књижевност у маломе“.⁹

Сталне борбе с Византијом нису запречавале византијски утицај у Србији, јер „снага утицаја не опредељује се пријатељством, већ интензивношћу и сталношћу односа“.¹⁰ Озрачју Византије, нарочито у оним земљама које су биле дуже време под византијском влашћу, било је немогуће одолети. Македонија, јер се најтрајније налазила под влашћу Византије, била је главно средиште из ког се ширио византијски културни и политички утицај на друге јужнословенске земље. Остале земље само су признавале врховна права Византије, а живе под домаћим кнезовима.¹¹ Иако Србија никад није улазила у састав Византијског царства, никад није била византијска провинција, а од XI века је и центар отпора против византијске власти, њен средњовековни развитак у тесној је вези с Византијом. Немања, упорни борац против Византије, био је изразит пример човека византијске културе. И сам се сматрао припадником славне византијске традиције, о чему он говори на почетку своје Хиландарске повеље.¹² Византијску културу, њене идеале и стремљења, баштинили су и његови синови, не само Сава, а после и остали Немањићи. Византијски утицај не треба везивати искључиво уз географску компоненту, јер је византијски утицај био снажно изражен и у географски удаљеној Русији, Кијевској и Московској. Томе је највише допринела црква. Ширењем утицаја византијске цркве ширио се утицај целокупне визан-

9 Павле Поповић, *Преглед српске књижевности*, Геца Кон, Београд, 1921, стр. 8.

10 Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, Просвета, Београд, 1970, стр. 17.

11 Исто, стр. 19.

12 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 17.

тијске културе.¹³ Иако то невољно признају, византијски утицаји присутни су и на Западу. Из форми византијског наслеђа израстао је романски стил који је на чисто византијску основу додао украсе и орнаменте. „Византија нам је дала можда најбољу архитектуру, или бар најбољу унутрашњу архитектуру коју знамо; имам у виду пропорције, равне зидне украсе, а не сваковрсна испупчења, исчворења и округласте избочине.“¹⁴

Историја византијског друштва несхватљива је без повезивања са античким временима, древним хеленским наслеђем. „У Византији се никада није ни прекидала јака струја хеленске уметности, философије и књижевности. Док је западна култура неколико векова чекала доба откривања антике, Византинци су на основама хеленске књижевне праксе усавршавали сопствени израз.“¹⁵

Традиција православља интегрисала је у себи хеленско наслеђе. На врелима старе хеленске књижевности и културе напајали су се и стицали широка знања и црквени оци, који су прошли добре хеленске школе. „Снажно хеленско наслеђе у споју и сукобу са јудејством и хришћанством, на Истоку су упознали учени црквени оци из Кападокије – Василије Велики, Григорије Богослов и Григорије Ниски. Тројица Кападокијана су стекли одлично хеленско образовање, које ће им бити чврст ослонац управо у борби против хеленско-многобожачких лутања.“¹⁶

Историја византијског друштва, духовна и политичка, неразлучиво је повезана с античким наслеђем, тако да се хиљадугодишња повест Византије не може ни разумети ни културноисторијски сагледати ако се византијско друштво не сагледа као друштво позне антике. „Хеленско наслеђе својом сталном присутношћу утицало је на схватање лепог и других основних естетичких погледа у византијском духовном свету. Византијска књижевност у целини била је осмишљена хеленством, те се и млада српска литература нашла пред изворима духа античког наслеђа.“¹⁷ Читајући дела црквених отаца, српски читаоци су се могли упознати са схватањима

13 Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, нав. дело, стр. 18, 19.

14 Езра Паунд, *Како да читамо*, Интелекта, Ваљево, 1999, стр. 111.

15 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 253.

16 *Исто*, стр. 257.

17 *Исто*, стр. 319.

старих хеленских мислилаца. У средњовековној Србији, примера ради, били су добро познати списи Јована Дамаскина, у чијем делу је највише трага оставио Аристотел. Веће занимање за Дамаскинове списе почело је у време Светога Саве.¹⁸

У Константиновом Житију деспота Стефана Лазаревића наћи ћемо бројне славне личности антике, јунаке и писце. На страницама Константиновог дела срећу се имена Хомера, Платона, Аристотела, Креза, Темистокла, Ксеркса, Александра Великог, Дарија и других знаменитих личности из античког света.

И у средњовековном српском живопису нашло се места и за славне хеленске мислиоце. Управо у Милутиново време, кад је било најживље интересовање за антику, налазимо најстарије ликовне представе старих хеленских философа. У спољној припрати Богородице Љевишке насликани су, са отвореним свицима у рукама, један понад другог „Јелин Платон“ и „Јелин Плутарх“. Изрека на Плутарховом свитку припада средњовековном зборнику изрека античких и црквених мислилаца. Подсећа на једну изреку у Константиновом Житију деспота Стефана Лазаревића.¹⁹ У Љубостињи, један век касније, у јужној певници храма, у склопу сцене Христових чуда, насликано је Сократово попрсеје.²⁰

Античка традиција ушла је у саме основе српског живописа, нарочито у време краља Милутина. Тамо затичемо и многе сујеверице хеленског света које су се пренеле у Византију, а одатле и у Србију (представа орла у лету са змијом у кљуну на живопису дечанског олтара и др.), античка Моира, суђаја, која испреда нит живота, јавља се као персонификација у сцени Богородичиног рођења (Градац, Доња Каменица). Персонификација земље и пустиње у Божићној химни Јована Дамаскина приказују се као младе девојке (Жича, Раваница). У живопису се запажају и појединости својствене античкој материјалној култури (посуђе, одећа, накит). Из антике су продрла и уобичајила се извесна декоративна решења

18 Исто, стр. 288, 289.

19 Дејан Медаковић, „Претставе античких философа и сивила у живопису Богородице Љевишке“, *Зборник радова Српске академије наука LXV*, Византолошки институт САНУ, Београд 1960, стр. 43–57.

20 С. Ђурић, „Представе Сократа у Љубостињи“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, Нови Сад, бр. 13/1977, стр. 199–204.

код живописа, као што су медаљони са попрсјима Христа, Богородице, светих мученика и пророка.²¹

СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Света браћа Кирил и Методије, родом Грци, послани су међу Словене да шире хришћанску веру и да том народу дају сопствену народну цркву, са службом на народном језику, своју литургију. Тиме није само створена могућност да он ту службу разуме, већ и много више. „То значи укључити један народ у Цркву, омогућити му да јој се приопшти, да комуницира, да партиципира, да заједничари, да се причешћује у заједници Тела Христовог, са свим осталим народима, на свој живи, лични и непоновљиви начин.“²² Дати једном народу службу божју на његовом језику значи учинити га словесним у литургијском смислу. Створивши словенско писмо, омогућивши развитак словенске писмености и културе, мисија солунске браће отворила је нову еру у духовном животу многих словенских народа.²³

Иза Ћирила није остало некакво конкретно књижевно дело, већ је на његовом раду и учењу заснована једна целокупна књижевност. „У његовом учењу сјединила се хришћанска мисао о спасењу људског рода с хеленском философском мудрошћу. Те највише духовне тековине прошлости он је улио у темеље књижевности коју је створио.“²⁴ Пет векова касније Константин Философ говори о Ћирилу као творцу словенске књиге и заједничком почетку словенске писмености: „Тако се словенска књига сачини“, и додаје: „Зато је књижевници не називају ни бугарском ни српском, него словенском...“²⁵ Стара српска књижевност је у блиској вези с бугарском и руском. Ове три књижевности представљају главну литературу нас-

21 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 282.

22 Атанасије Јевтић, *Свети Сава и косовски завет*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992, стр. 14, 15.

23 Георгије Острогорски, *Византија и Словени*, нав. дело, стр. 59.

24 Јован Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, нав. дело, стр. 104.

25 Константин Философ, *Повест о писменима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, 11, Београд, 1989, стр. 54.

талу у оквиру црквенословенске језичке заједнице. Све их карактерише осећај словенског идентитета, језичке и књижевне узајамности, свест о заједничком исходишту њихове писмености настале радом Свете браће и њихових ученика.

Најстарији записи јасно указују на изразиту свест о словенском јединству, па се не говори о словенским језицима и словенским народима – каже се: словенски језик и словенски народ. „Тако у првим временима, док се још нису појавила разграничавања према националним редакцијама, словенски нема уско, већ шире, новозаветно значење. У најстаријим делима на старословенском читамо како се истим језиком служе Словени у области Солуна, Моравске, Паноније, Бугарске или Македоније. Све је то хришћански народ Божији који се не одређује било којим обласним говором, већ новозаветном поруком јединства. Зато је словенски – језик једног словенског народа, Солунска браћа су словенски апостоли и учитељи, Климент Охридски је епископ словенски и сл.“²⁶ Јако словенско осећање присутно је и у најстаријим српским записима и рукописима, као и код Бугара и Руса.²⁷

Тешкоћи етничке диференцијације доприноси и то што су они при појави на историјској позорници и од околних народа третирани као један народ. Такво схватање одржало се током читавог средњег века. Византинци су све словенске државе у унутрашњости Балкана називали „Склавиније“ (Словеније).²⁸ Истим именом називали су их и Латини. Бројни примери показују да су тим именом и сами себе називали. Тим именом назван је и језик којим су Ћирило и Методије почели састављати књиге за потребе тог народа. Постојаност тог имена указује осећај припадности словенској заједници током читавог средњег века, па и надаље до формирања модерних словенских нација. То нарочито важи за оне словенске области у којима нису формиране јаче државе које би оставиле трага у колективном памћењу, па је општесловенско осећање остало преовлађујуће.

Језик Ћирила и Методија сачињен је тако да послужи преносу верских, јеванђелских порука ради християнизаци-

26 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 158.

27 Исто, стр. 158, 159.

28 Константин Јиречек, *Историја Срба*, Научна књига, Београд, 1952, стр. 63, 64.

ције словенских народа, па и српског. Намена је одредила структуру, синтаксу и лексику тог језика. То није био језик свакидашњег општења, пословних и профаних односа међу људима, ни у солунској и македонској области где је настао. Његове особине нису имале својства ни етничке средине где је настао, тим пре ће бити удаљенији од осталих живих словенских језика. „Без обзира на све сродности и далеке разумљивости, које су у средњем веку, можда и због трајног педагошког двојства самога старословенскога језика биле више изражене, то није био језик српског народа, али јесте био, и све до XVII века остао, језик српске књижевности.“ Због тога је диглосија нешто што представља битну одредницу српске језичке ситуације у средњем веку; употребљавају се два језика: старословенски у књижевности и српски у народном говору.²⁹

Павле Ивић је одредио средњовековну српску диглосију: „Диглосија значи употребу двају језичких типова у истој друштвеној заједници, уз функционалну диференцијацију тих типова. Функцију ‘вишег стила’, онога који сачињава властелинство цркве и учености, обављао је српскословенски језик, док је народни језик функционисао као ‘нижи стил’, прикладан за писање о стварима из свакодневног живота. То што су се оба система изражавања тако лако комбиновала и мешала, често суседујући у истом тексту, понекад и у границама исте реченице, знак је да се они нису осећали као два различита језика, него као два начина изражавања у оквиру истог језика. Гласовна и граматичка блискост тадашњег народног језика српскословенском омогућавала је такав однос према том језичком варирању у текстовима.“³⁰

Било би за очекивати да дође до поларизовања ова два вида културе, старог и новог. На то су упућивала и нека упоредна искуства, где хришћанска култура подржана феудалним поретком уништава усмену културу, или је, у најмању руку, маргинализује. Такве ствари догађале су се оним народима код којих је, примећује Радмила Маринковић, та нова „култура негована на народу страним језицима и кад

29 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 50.

30 Павле Ивић, „О језику у списима Светога Саве“, у зборнику: *Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање* (приредио: Војислав Ђурић), САНУ, Београд, 1979, стр. 169.

је феудални господарски друштвени слој био туђински. Код Срба је, међутим, створен културни модел са два потпуно равноправна вида, писменим и усменим.³¹ Старо словенско наслеђе је очувано. „Старословенски није народни српски језик, али није ни туђ – на пример грчки или латински, него свој у условном смислу речи, свој идеални језик заједничких корена са другим словенским народима, у који је преточена реч свете књиге и свете књижевности.“³² Иако различитог порекла и традиције, ови културни системи, у немогућности да појединачно задовоље културне потребе, почињу да се допуњују и прожимају. Тако се догађало да су у повељама и законцима уводи и закључни делови, који имају начелни и свечани карактер, писани српскословенским, а централни делови, који садрже законске одредбе или регулишу економске односе, писани су народним језиком, изразом усмене поетике и обичајног права. „Однос између усмене и писане књижевности“ – резимира Радмила Маринковић – „био је у српском средњем веку веома продуктиван. Својом домаћом тематиком писана књижевност ће поћи за усменом: писаће о држави, о питањима власти, о ратовањима за слободу, о владарима. Створиће једно епско виђење владара-светаца и стварати на тај начин историју. У усменом поетском систему морало је бити изграђено виђење прошлости кроз епске ликове народних вођа, морала је бити створена једна поетизована историја кад је такав однос остварен и у писаној продукцији. Свети Сава започиње серију српских биографија причајући о своме оцу Немањи као о оцу народа и сликајући један скоро патријархалан однос између владара и поданика. Оригинална српска књижевност потом ће се бавити само описивањем живота славних људи српског народа, њима ће бити даровани светитељски венци и они ће постати узори моралног живљења, чега у тој мери и у тако систематичној доследности нема код других народа.“³³

31 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007, стр. 8, 9.

32 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 51.

33 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, нав. дело, стр. 10, 11.

КОНСТИТУИСАЊЕ НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ

Старословенски језички израз опремљен је не само појмовима вишег апстрактног израза него и за пренос целокупног хришћанског културног наслеђа. Словенски језик, у самом грађењу, прилагођен је грчком структурално и формално ради њихове комуникације. Превођење са грчког на старословенски није представљало оно што се данас разуме под тим именом – „језичка транспозиција и рационализација једног туђег, неразумљивог текста; то је био начин успостављања комуникације са грчким језиком, и то са грчким коине-језиком *Светог писма* и црквених отаца, са језиком христијанизоване културе, не са текућим, народним, вулгарногрчким, не са димотиком. Колико год се, дакле, старословенски може и мора видети у функцији приближавања Речи словенском народу (Проглас светог јеванђеља, Константина Преславског), он се мора гледати и у обрнутој функцији: као вид приближавања Словена изворима културе и духовности хришћанског света, као њихово везивање за систем комуникација којим је кружио одређени духовни садржај вишег реда и највиших амбиција.³⁴ Тиме је старословенски језик постао језик-посредник, укључивши се у породицу језика, какав је био сам грчки, затим латински, а потом и неки други сакрални или сличним начином сакрализоване језици попут старожеврејског, коптског, јерменског, готског. По мишљењу Димитрија Богдановића „то је по свој прилици и главна идеја тог језика, суштина његове мисије³⁵ и мисије Солунске браће.

Превођење с грчког на српскословенски отварало је пут грчкој лексици, јер су, по природи ствари, у српскословенски ушле многе грчке речи и појмови. Српски животописци користе грчке речи за називе предмета и ствари у области материјалног света – накит, мириси, растиње и сл. преузимају се називи за духовна и световна звања и занимања, користе се и грчке речи богослужбеног карактера. „Речник грчких речи у српскословенском није великог обима. Пре-

34 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 51, 52.

35 Исто, стр. 51.

ма Максу Фасмеру, на пример, у српским житијима се јавља око сто четрдесет речи, међу којима готово и нема глагола (хиротонисати).³⁶

Грчке речи, коришћене код превођења, „нису биле једина могућност избора. Велики број назива имао је одговарајуће српскословенске вредности – евергетида: благодетељница; харизма: благодат, благодет; хиротонисати: рукоположити; хрисовољ: златопечатана повеља; изографисати: живописати; јексод: исход; јереј: свештеник; јеромонах: свештеноинок; јеванђелист: благовестник; киновија: општежитељство; монах: инок; одигитрија: путеводитељница; омоусија: јединосуштаство; пирг: стлп; сихастарија: млчалница; сихаст: млчалник; сотона: враг и др.“³⁷

„До примања хришћанства Срби су, као и остали Словени, имали јединствену културу дуге традиције и снаге, која је потицала из једнакости и сличности са бројним словенским племенима. Постојао је само један језик и само један поетски систем којим су усмено изражаване све потребе племенског живота.“³⁸ Сусрет с хришћанском културом упознаће их са сасвим различитим поетским системом, који се развијао на другачијим основама и традицијама, на језику који се сматрао светим. Продирање хришћанске културе означило крај јединствености културног система и настанак самосвојног културног типа у који су уклопљени стари, традицијски усмени и нови, хришћански вид. Нова хришћанска култура изграђивана је на старословенском језику. Иако је то био језик који су сви Словени могли разумети, њихови језици су се већ увелико диференцирали да су редакције тог језика биле неминовне. „Била је потребна велика морална снага и развијена свест о праву народа да би настала акција која је довела до српске редакције старословенског језика, то јест до српскословенског језика. Ова акција изведена је пре постојања самосталне и јединствене српске државе и цркве, само из културних потреба, и утолико је њен значај већи.“³⁹ Српска редакција старословенског језика значила је његово посрбљавање, између осталог и путем лексике. Услед продо-

36 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 233.

37 Исто, стр. 234.

38 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, нав. дело, стр. 7.

39 Исто, стр. 8.

ра изворне српске речи и њеног учешћа у творби сложеница, српска редакција осећала се у средњем веку као своја, као свој језик, битно различит од других словенских редакција да је било потребно и превођење с једне редакције на другу.⁴⁰

У оквиру расправе о просторном изворишту српске редакције старословенског језика, Александар Белић је био мишљења да је то учињено у Зети, па се одатле проширила на Хум и Рашку. Таква тврдња оспоравана је политичким и културноисторијским разлозима. Петар Ђорђевић, говорећи о разлозима који су током XII века довели до формирања српске редакције старословенског језика, то оспорава указујући на прилике у Зети које су биле крајње неповољне за такву редакцију. „Мало је вероватно“ – вели он – „да је словенске писмености у већем обиму било тада у приморским областима у којима је владао не само западни обред већ и латински богослужбени језик.“⁴¹

Најстарија ћирилска књига српске редакције је јеванђеље захумског кнеза Мирослава, брата Стефана Немање. Написано на пергаменту, лепим и крупним словима тзв. уставне ћирилице, украшено стилизованим иницијалима и минијатурама у боји и злату, *Мирослављево јеванђеље* је не само најстарија него и најлепша српска књига средњег века. Њене језичке особине указују да је српска редакција старословенског језика добила свој завршни облик.

Стари српски књижевни језик прелазео је границе српске средњовековне државе, а после њене пропасти и оквира распрострања српске цркве.⁴² Сресћемо га и као дипломатски језик на турском двору, на којем воде преписку Турска, Угарска, Молдавија, Албанија, Дубровник, Млетачка република, Влашка и Русија.⁴³

40 Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, нав. дело, стр. 52, 53.

41 Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1971, стр. 63.

42 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, нав. дело, стр. 134.

43 Исто, стр. 136, 137.

ИСТОРИЈСКО-ПОЛИТИЧКЕ И НАЦИОНАЛНЕ ТЕМЕ

Немањичка држава доноси и нову епоху у историји српске књижевности. Књижевност се осамостаљује, на основама старословенског наслеђа, настају дела на нове, српске теме. Књижевност је у функцији државне и црквене самосталности, израз те самосталности, доказ зрелости и оправданости самосталне политичке егзистенције, али и укључености у духовну екумену хришћанске цивилизације „преко својих људи“, којима сам народ партиципира у једној вишој духовној заједници. Главни књижевни мотив је изградња сопствених српских православних култова. Такву традицију започиње Свети Сава, несумњиви зачетник осамостаљивања српске књижевности.

Културни живот и књижевно стваралаштво српског средњег века у најтешњој је вези са успоном државе Немањича и њеном судбином. „Имајући своју националну државу, своју цркву, своју азбуку и свој језик, ми смо врло рано створили и своју књижевност. Ако су се много преводиле црквене књиге и прерађивали туђи романи и приче, нису мало рађени и оригинални списи – животописи српских краљева и архиепископа, службе и похвале Србима светитељима, родослови српских владарских кућа, летописи националних и светских догађаја, законици, повеље, тестаменти, писма.“⁴⁴

Средњовековна књижевност, формом и садржином, била је духовна, религиозна. Њени творци, с малим изузетцима, била су црквена лица, калуђери. Наши средњовековни писци нису справљали грађу на основу које ће будући историчари реконструисати њихово време, већ дају списе који ће доприносити духовном уздизању и моралном усавршавању њихових савременика, тако што ће их очаравати, поучавати и забављати, храбрити, изазивати у њима мисли о животу и о смрти и будити осећања о човеку и свету“. Форма, стил и интонација, прилагођени су ондашњем човеку и његовим религиозним потребама, као и укупној атмосфери средњовековног друштва. За нашег средњовековног човека то нису

44 Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1990, стр. 36.

биле ни шупље реторске амплификације ни празна и излишна морално-религиозна разматрања, како ће то видети неки каснији истраживачи. А да се не би упало у такву замку, потребно је познавати идеје ондашњег човека, његове заносе, његове појмове о Богу и човеку, његове обичаје и начин живота.

Али је лако приметити да је уз религиозне побуде присутан и политички мотив. Историја српске државе и цркве стална је тема ових списа, а владари и црквени поглавари њихови главни јунаци. „Основна књижевна врста била је биографија. Она је настала на основу светачких житија, хагиографија, тиме што се у ову форму старохришћанске литературе стално уносила политичка, историјска садржина. Услед тога се она мењала, саображавала постављеним циљевима, добијајући све више домаће, српско обележје. Истом циљу, утврђивању основних установа феудалног друштва, државе и цркве, служиле су и све остале књижевне врсте: похвале, литургијске химне, хронике, летописи, хронографи, родослови итд.“⁴⁵

Српски летописци позног средњег века на почетак српске историје стављају Стефана Немању и његовог најмлађег сина Саву, заборављајући и владаре и државе који су им претходили. Предност је дата Сави јер је он „дао завршни облик ономе што је већ започео његов отац: стварању домаће, народне црквене организације.“⁴⁶ Свети Сава, сачинивши хагиографију свог оца, постао је и зачетник српске биографске књижевности. Житија се пишу о људима који су управо окончали свој животни век, који је добро познат читаоцима, те биограф „не може рећи нешто што није било. Потреба за историцизмом је, дакле, код старих српских писаца необично јака.“⁴⁷

*
* * *

И по поетици, по типологији и књижевним жанровима, српска писана књижевност у средњем веку представља изграђен поетски систем, који по свим својим особинама

45 Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, БИГЗ, Београд, БИГЗ, стр. 11.

46 Исто.

47 Радмила Маринковић, *Светородна господа српска*, нав. дело, стр. 28.

представља „наставак и даље развијање старословенског литерарног наслеђа. Старословенска књижевност била је канон и модел за словенске националне књижевности, у првом реду за српску књижевност.“⁴⁸ Преовлађују обредне врсте – житије, похвале и службе – преузете из старословенске књижевности, а циљ им је прослављање. Јунаци ових књижевних форми јесу људи који су својим животним подвизима понели светачки ореол. Биографије хришћанских јунака називају се хагиографијама. Српска средњовековна књижевност високо је развила овај жанр, он је њено језгро и највиши естетски домет. „Он се јавља са потребом за светородним претком, који ће бити потврда легитимитета владајуће династије и омогућити укључивање народа у хришћанску васељену. Тако се и код Срба, као и код других европских народа, ствара култ светог претка и писаће се његова биографија, богоугодно светачко житије.“⁴⁹ Хагиографски образац постао је доминантан у старој српској књижевности у толикој мери да ће му се прилагођавати и дела с другом функцијом. Али ће и саме хагиографије све више испољавати тенденцију у смеру списа који попримају обележја световних хроника. Да поред примарног циља везаног за хришћанску дидактику буде и историја свога доба.

У старим српским записима на многим местима запажамо занимање за историјско-политичке теме. Тамо налазимо и старозаветну приповест о Вавилонској кули и подели језика, коју је Бог учинио да би онемогућио њену градњу. Подела на језике, а било их је 72, била је подела на народе. Из већине преведених списа може се уочити присуство веровања да је први језик, Адамов језик, био сиријски. Увођење сиријског језика, и то као почетног, у причу о језицима, имало је особито значење за словенске народе у склопу борбе за равноправност словенског књижевног језика; јер се тиме ospоравало становиште да су само три језика, јеврејски, грчки и латински, подобни да буду језици светих књига.⁵⁰

У спису *О писменима* (О писменех), Црнорисца Храбра, што би могао бити псеудоним неке знатније личности из вре-

48 Исто, стр. 29.

49 Исто.

50 Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, стр. 148, 149.

мена после Методијеве смрти и прогона ученика Солунске браће, каже се: „Али да кажемо како се из светих књига научно – да све по реду бива од Бога, а не од другог. Јер Бог није прво створио јеврејски језик, ни латински (‘римски’), ни јелински, већ сиријски, којим Адам говораше, па и од Адама до потопа и од [потопа] па докле Бог не раздели (‘раздели’) језике приликом грађења куле, као што пише (у књизи постања) када се поделише језици. И као што се језици поделише (‘размесиши’), тако се и нарави (‘нрави’) и обичаји (‘обичаје’) и прописи (‘устава’) и закони (‘закони’) и вештине (‘хитрости’) [разделише] на народе (‘језици’). Египћанима [се даде] земљомерство (‘земљемерије’), а Персијанцима и Халдејцима и Асирцима – звездарство (‘звездочатије’), врачање (‘влшвеније’), лечење (‘врачеваније’), чарање (‘чарованије’) и све вештине људске. Јеврејима, пак, свете књиге у којима је написано како Бог створи небо и земљу и све што је на њој и човека и све по реду, као што пише. Јелинима – граматику, реторику, философију.“⁵¹

У оснивачкој повељи манастира Хиландара, највероватније из 1198. године, поред истицања значајног места Србије на хијерархијској лествици држава, износи се и схватање о раздельности народа (језика), и од Бога им додељених нарави и вештина. На самом уводу ове повеље стоје речи које изговара Симеон Немања: „Тако, браћо, премилостиви Бог утврди Грке царевима, а Угре краљевима и сваки народ раздели и закон даде и нарави установи и владаре над њима према обичају и према закону растави својом премудрошћу.“⁵²

На крају можемо закључити како је српска историја стална тема наше књижевности, старе српске књижевности и јуначке песме. Може слика те историје бити неподударна, постоји подударност теме. С пуним правом може се рећи да је наша епика пандан средњовековној историографској прози и да „песме о јунацима стоје наспрам житија јавних личности, краљева и архиепископа. Херојски историзам народних песама постоји напоредо, и контрастно, са сакралним исто-

51 Према: Исто, стр. 155.

52 Владимир Торовић, *Списи Св. Саве*, Београд, Сремски Карловци, 1928, стр. 1. Према: Ђорђе Трифуновић, *Стара српска књижевност*, „Филип Вишњић“, Београд, 1994, стр. 157.

ризмом старе књижевности.⁵³ Историчност као формативно начело задржало је, упркос фикционалности преузетог модела, значајно место и у новој српској књижевности.

Литература

- Богдановић Димитрије, *Историја старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.
- Богдановић Димитрије, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Српска књижевна задруга, Београд, 1997.
- Деретић Јован, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996.
- Ђорђевић Петар, *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1971.
- Ђурић С., „Представе Сократа у Љубостињи“, *Зборник ликовне уметности Матице српске*, Нови Сад, бр. 13/1977, стр. 199–204.
- Ивић Павле, „О језику у списима Светога Саве“, у зборнику: *Међународни научни скуп Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање* (приредио: Војислав Јелић), САНУ, Београд, 1979.
- Јевтић Атанасије, *Свети Сава и косовски завет*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992.
- Кашанин Милан, *Српска књижевност у средњем веку*, Просвета, Београд, 1990.
- Маринковић Радмила, *Светородна господа српска*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007.
- Медаковић Дејан, „Претставе античких философа и сивила у живопису Богородице Љевшике“, *Зборник радова Српске академије наука LXV*, Византолошки институт САНУ, Београд 1960.
- Острогорски Георгије, *Византија и Словени*, Просвета, Београд, 1970.
- Паунд Езра, *Како да читамо*, Интелекта, Ваљево, 1999.
- Поповић Павле, *Преглед српске књижевности*, Геца Кон, Београд, 1921.
- Ђоровић Владимир, *Списи Св. Саве*, Београд, Сремски Карловци, 1928. Према: Трифуновић Ђорђе, *Стара српска књижевност*, Филип Вишњић, Београд, 1994.

53 Јован Деретић, *Пут српске књижевности: идентитет, границе, тежње*, нав. дело, стр. 199.

Трифуновић Ђорђе, *Стара српска књижевност*, Филип Вишњић, Београд, 1994.

Философ Константин, „Повест о писменима“, „Житије деспота Стефана Лазаревића“, у едицији: *Стара српска књижевност* у 24 књиге, том 11, Београд, 1989.

Djuro Bodrozic

NATIONAL MOTIVES IN THE OLD SERBIAN LITERATURE

Resume

Old Serbian literature was created and developed within the Byzantine Orthodox civilization. Receiving the literacy from Byzantium, the Serbian people also received ideological attitudes about the Kwizza inherent to the Byzantine world, wich was the highest sulture of that time.

The histiry of the Byzantine societyis spiritually and politicallu unrelated to the ancient heritage. The thousand-year historu of Byzantine can not be understood either culturally or historically without encompassing the Byzantine society as society of late antiquity. Found under the influence od Byzantine literature, wich was entirely conceived bu Hellenism, young Serbian literature was found in the sources of ancient heritage. In the literary text and in the churc painting, we meet people from the antiquity of the heroes of the poets of the philosopher.

Medieval Serbian literature, by its form and content, was spiritually religious. Its creators with a small exceptio were priests. But it is easy to notice that along with religious initiatives there is a political motive. The history of the Serbian state and churc is a permanent topic of these writings, and rulers and church leaders are their main heroes.

Cultural life and literaru work of the Serbian Middle Ages is most closely connected with the rise of Nemanjić and her fate. In this period literature became independent on the foundaons of the ancient Slavic heritage, creating new works on new Serbian

themes. Literaru creativity was put into the function of state and ecclesiastical autonomy as proff of maturity of the expression of independent political existence. The main literary motive is the buildin of one's own Serbian Ortodox cults.

The chagiographical direction remained dominant in the old Serbian literature, but the chagiography will show a tendency towards the writing that takes the characteristics of the world chronicles to be the historu of their time and people, apart from the primary goal related to the Christian didactic.

Keywords: old Serbian literature, Srbi, Slovenian, Byzantium, antique, state, church, national history.

* Овај рад је примљен 15. јула 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 4. септембра 2017. године.